



KIRGIZLAR [VE ANLATI KÜLTÜRLERİ]*

Kyrgyzs [and Their Narrative Cultures]

Remy DOR

Çeviren: Meral OZAN*

Bugün çoğunluğu Kırgızistan Cumhuriyeti'nde olmak üzere yakınında bulunan Çin ve Afganistan'da¹ yaşayan Kırgızlar, yaklaşık dört milyon nüfusa (1987)² sahip olan bir Orta Asya Türk halkıdır. Kırgız anlatı kültürü diğer Türk halkları ile özellikle de Kazaklarla yakın ilişki içindedir.

Masalın Kırgızca karşılığı olan “žomok” [comok], tam olarak “çözülmesi gereken bir denklem” anlamına gelir. Dolayısıyla masal anlatma, özünde bir eğlence değil bilakis etki altında bırakan bir eylem, bir “sihir”dir. Kırgızlarda masal, toplumsal normları kuvvetlendirme amacı güden “yapıcı” (konstrüktif) bir anlatıdır. Bu amaç doğrultusunda topluma (özellikle gençlere), gruba uyumu kolaylaştıran ve grup içerisindeki birlikteliği destekleyen davranış modelleri sunar. Bu nedenle masal, gerçekçi (realist) çizgilere odaklı olup örneğin *Bin Bir Gece* anlatılarında görülen Arap-Fars geleneğinin ince üslubuna sahip değildir. Muhteşemliğe, olağanüstülüğe başvurmak Kırgız masallarında nadir görülen yöntemlerdendir: atın medeniyeti, tilkinin doğayı temsil ettiği büyülü yardımcı her ne kadar kahramana yol göstermek ve ona destek olmak amacıyla konuşma yeteneğine sahipse de bu durum Kırgızlarda sadece insan ve hayvan arasında var olan karmaşık (kompleks) ilişkinin genişletilmiş biçimini gösterir. Kahraman, genelde fakir bir genç veya bir keloğlandır. Arama yolculuğunda mücadele ederek, fedakârlıkta bulunarak ve inatla dayanarak hedefine ulaşır. Bu da pürüzlü insani ilişkilerin doğanın sert yapısına karşılık gelen bir toplumu yansıtır.

* Makalenin orijinal künyesi: Dor, Remy (1993): “Kirgisen”. *Enzyklopädie des Märchens*, 7. Berlin: De Gruyter, 1395-1398. [Köşeli parantez içerisindeki ifadeler çevirene aittir.]

* Prof. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bolu/Türkiye. E posta: ozan_m@ibu.edu.tr. ORCID: 0000-0001-9052-6871.

¹ Genel olarak bk. (Barthold ve Hazai, 1986: 134-136).

² [Söz konusu bilgi yazının ilk çıkış tarihi ile orantılıdır.]

Masal, çocukları bilgilendirmeye/eğitmeye yaradığı için, masal anlatma daha çok kadın işidir. Masalarda olduğu gibi Kırgız kadın kahramanları da genç, güzel ve akıllıdır. Çoğu zaman, erkeklerden daha üstündürler. Bu da yerli halka oranla konar göçer Kırgız halkında daha az belirgin olan cinsel baskıya karşı bir denge unsuru olarak karşımıza çıkar.

Biçimsel açıdan bakıldığında Kırgız masallarına özgü giriş ve bitiş formeller olmak üzere bir dizi kalıp sözler bulunur. Masala mistik bir tarihsellik kazandıran ve “o zaman” (illo tempore) ile başlayan bir zaman sınıflandırması söz konusudur: bir varmış (bar eken), bir yokmuş (cok eken). Anlatıcı uydurmaz veya bunu çok az yapar. O dinleyicilere, taslağını veya en azından anlatı figürlerini bildikleri bir hikâyeyi aktarır. Bu şekilde ortak bir geleneğe bağlanmak anlatıcının sözünü güvenilir kılmaktadır. O dinleyici kitlesi tarafından ikaz edilmedikçe değiştiremeyeceği çok eski bir geleneğin aktarıcısı olarak görülür. Söze başladığı andan itibaren olayların ve figürlerin sorumluluğunu üstlenir. Anlatısını tamamladıktan sonra dinleyici kitlesine, sıradan günlük hayatın devamı anlamına gelen ritüel aktarımın bittiğine işaret eden bir bitiş formülü kullanır. Bahsi geçen kalıp sözler, tıpkı dinleyicilerin sözlü tepkisi gibi (Kırgızlarda, küçümsenmeyecek ölçüde masalın aktarımına katkı sağlayan) temel bir vasıftır. Dinleyiciler olayı hem yaşar hem de yorumlarını katarak takip eder. Bu süreklilik arz eden tepkiler anlatıcı için sunumunu düzenli olarak ölçebileceği bir barometredir.

Kırgız masalı, sunumu daha çok erkeklere ayrılan destanın içinde eritilmiş ve destana özgü naratif malzemelerle bezenmiştir.³ Şu ana kadar Kırgızlarda belgelenmiş anlatıların sayısı komşu Türk halklarına oranla oldukça azdır. W. Radloff'un (19. yüzyıl) Türk halklarının sözlü geleneklerine ait devasa derlemesinde (Radloff, 1965) bir tane dahi Kırgız masalı derlememiş olması bu anlamda özeldir. Nitekim bugüne kadar sadece iki tane Kırgız masal derlemesi bulunur.⁴ Her iki eserdeki birbiriyle kısmen örtüşen malzemelere ait anlatılar 1930 ile 1960 arasında Narın, Cumgal ve Isık Köl ilçelerinin kolhozlarında (kolektif tarım birlikteliğinde) derlenmiştir.

Söz konusu derlemelerde bilindik kategorilere rastlanır: “Koyon menen colbors” veya “Mışık menen sıçkan” gibi hayvan masalları, bunlardan bazen “Torgoy” gibi zincirleme masal yapısında olanlar; bağlantıları AaTh kalıbına uymazsa da Türk masal külliyatından tanınan “Cantak Bek”, “Tegirmençi”, “Üç Tuugan” gibi bazı (sihirli) peri masalları; çok sayıda Manas'tan (özellik-

³ Kırgız destanları konusunda bk. (Kebekova, 1961; Kebekova, 1963; Kebekova, 1964).

⁴ Bk. (Sulajmanov ve Eşmambetov, 1957; Taştémirov vd., 1975).

le “Er Töştük” dairesinden)⁵ ve Köroğlu’ndan alınma destansı bağımsız masallar ki burada tabiri caizse ödünçleme yönteminin tersi söz konusudur; efsaneler ve çok sayıda etiyolojiler.

Kırgız repertuarının en sevilen figürleri ise gerçekçi masallarda görünür: ideal erkek tipi, hitabet sanatının ustası ve herkesten güçlü “Ceerençe Çeçen”; adil yaşlı ve bilge ata “Asan Kaygı”; aldatan ve başkalarıyla dalga geçen fakat karakteri çok da kötü olmayan haydut “Aldar Kösoö”; nihayet fıkraların merkezi karakteri, Kırgız masallarının bir nevi Nasreddin Hoca’sı⁶ muzip “Apendi”. Ayrıca Kırgızların fıkra ve benzeri anlatıların neredeyse tamamının Türkçede karşılığı vardır.

Bugünkü Kırgız toplumunda anlatıcılık tamamen gerilemiştir. Toplumdaki geleneksel yeri, yaşam şartlarının köklü değişimi sonucunda kaybolmuştur. Yerleşke ve yurtlarının (otağlarının) yerini içinde radyo dinleyen ve vakti olmayan insanlarla dolu kopuk bir beton dünyası almıştır. Dolayısıyla Kırgız vatanında da masallar derlemelere ve ansiklopedilere girmek üzere yaşamını yitirmiştir.

Kaynakça

- Barthold, [Wilhelm] ve Hazai, [György] (1986). “Kırgız”. *El² [Encyclopaedia of Islam]*, 5. [Leiden: Brill], 134-136.
- Baycigitov, [Kalıbek] (1985). *Kırgız Mifleri, Ulamıştarı Cana Legendaları*. Frunze: [İlim].
- Bogdanova, [Maria] (1972). *Kırgızskie Narodnye Skazki*. [Moskva: Detskak Literatura].
- Boratav, [Pertev N.] [çev.] (1973). *Aventures merveilleuses sous terre et ailleurs de Er-Töshtük, le geant des steppes. Epopée du cycle de Manas*. [Paris: Gallimord, UNESCO].
- Brudniy, [Dmitry] ve Eşmambetov, [Kasimbek] (1977). *Kırgızskie Narodnye Skazki*. Frunze: [Kırgızstan Basması].
- Constantin, Gh. I. (1973). “18 Kirgisische Anekdoten über Nasr ed-Din Khodja”. *Fabula*, 14: 44-70.
- Dor, Remy (1983). *Contes Kirghiz de la steppe et de la montagne*. [Aurillac: POF, Publications orientalistes de France].

⁵ Bk. (Boratav [çev.], 1973; Moldobaev, 1989; Hatto, 1991: 370).

⁶ Bk. (Constantin, 1973: 44-70).

- Dor, Remy (1993): “Kirgisen”. *Enzyklopädie des Märchens*, 7. [Berlin: De Gruyter], 1395–1398.
- Hatto, [Arthur T.] (1991). “Manas”. *EP² [Encyclopaedia of Islam]*, 6. [Leiden: Brill], 370.
- Ibraimov, [Kuttugalı] (1985). *Tabışmaktar*. Frunze: [İlim].
- Kebekova, [Batma] (1961). *Kurmanbek Eposunun Variantları*. Frunze: [Kırgız SSR İlimler Akademiyası].
- Kebekova, [Batma] (1963). *Er Tabıldı Eposunun İdejalık Bağıtı Cana Korkömdük Özgöçölügü*. Frunze: [Kırgız SSR İlimler Akademiyası].
- Kebekova, [Batma] (1964). *Kedeykan Eposunun İdejası Cana Korkömdük Özgöçölügü*. Frunze: [Kırgız SSR İlimler Akademiyası].
- Kebekova, [Batma] ve Tokombayeva, [Anar] (1978). *Kırgız El Comoktoru*. Frunze: [Kırgız SSR İlimler Akademiyası].
- Moldobaev, [İmel] (1989). *Epos “Manas” v duchovnoj kul’ture Kirgizskogo naroda*. Frunze: [İlim].
- Musaeva, [Canıl] (1985). *Kırgız El Tamsilderi*. Frunze: [İlim].
- Radloff, [Wilhelm] (1965). *Proben der Volksliteratur der Türk. Stämme 1–10*. Leipzig: [Verlag].
- Reichl, [Karl] (1985). “Ein Kirgis. Märchen aus Xinjiang”. *Materialia Turcica*, 10: 95–114.
- Reichl, [Karl] (1986). *Märchen aus Sinkiang. Überlieferungen der Turkvölker Chinas, Num. 38–40*. Köln: [Diederichs].
- Suleymanov, D. ve Eşmambetov, [Kasimbek] (1957). *Kırgız El Comoktoru*. Frunze: [Kırgızstan Basması].
- Taştemirov, C. vd. (1975). *Kırgız El Comoktoru*. Frunze.
- Tokombayev, A. (1987). *Cergetaldık Kırgızdardın El Oozeki Cıgarmaları*. Frunze.